

Strand 4. Research and Doctoral Theses in Progress

IMPRESSIONS SOBRE TEIXIT. ELS ESTAMPATS DE L'ESPANYA INDUSTRIAL DE BARCELONA.

Assumpta Dangla

Abstract: *La tesi Impressions sobre teixit. Els estampats de L'Espanya Industrial de Barcelona (1847-1903) té com a objectiu donar a conèixer les col·leccions d'una de les empreses cotoneres més rellevants de Catalunya durant la segona meitat del segle XIX. Les col·leccions de L'Espanya Industrial són en bona part inèdites, i en aquest estudi donem a conèixer les temàtiques i les tendències més significatives que es tracten, també dels teixits estampats en l'època del Modernisme. L'estudi de l'estampació tèxtil recull diverses disciplines, atesa la complexitat de fabricació de les robes. En aquest sentit, hem fet una mirada des de la història, les innovacions científiques i tècniques i les noves tendències en l'art i el disseny. L'estudi aporta novetats sobre les fructíferes relacions internacionals que mantenia l'empresa amb els principals centres europeus.*

Keywords: modernisme, tèxtil, estampació, disseny, colorants, gravat, Catalunya, França, Anglaterra.

Abstract: impressions over textile. The prints of *L'Espanya Industrial* from Barcelona (1847--1903) makes public the collections of one of the most relevant cotton dealers in Catalonia over the second half of the 19th century. The collections are mostly unpublished thus far, and this essay attempts to bring to knowledge the most important motifs and trends, as well as the fabrics used during the Catalan art nouveau period: the *modernisme*. This essay on textile printing brings together the different disciplines and trades which played a role on the complex process of textile manufacturing. With this aim, we have taken a historical approach to scientific and technical novelties in art and design at the time, providing a wide overview of the fruitful international relationships that the factory held with the main European production centres.

Keywords: modernisme, art nouveau, textile, printings, design, colourant, engraving, Catalonia, France, England.

La tesi *Impressions sobre teixit. Els estampats de L'Espanya Industrial de Barcelona (1847-1903)* analitza la producció d'una de les empreses cotoneres de l'estat espanyol més rellevants durant la segona meitat del segle XIX i fins ben entrat el segle XX. El període que analitzem en la tesi comprèn els anys de 1847 a 1903, des de l'inici de l'empresa fins el moment en què la fàbrica s'orienta a la fabricació de panes, en detriment dels estampats. En ell, un dels períodes que estudiem correspon a l'època del modernisme.

L'activitat d'estampació tèxtil va ser cabdal pel desenvolupament de la industrialització de Catalunya. I des d'un bon inici aquesta activitat va impulsar la societat civil catalana a la internacionalització i va permetre també les transferències de tecnologia, uns aspectes que han estat força estudiats des d'una perspectiva d'història econòmica i de la ciència. Ara bé, des de la vessant de l'art i del disseny hi ha molta feina a fer encara.

Els teixits estampats de la segona meitat del segle XIX han estat poc tractats, malgrat la intensa activitat que hi hagué a Catalunya i els testimonis de què es disposa. Als museus i col·leccions catalanes es conserva un llegat molt valuós que comprèn mostraris, formularis, teixits estampats i dissenys originals per a l'estampació tèxtil que estan pendents d'estudi.

Així doncs, els nostres objectius generals són donar a conèixer un patrimoni en bona part inèdit, fer un estudi transversal de manera que permeti entendre els condicionants que marquen l'elaboració d'un producte industrial i obrir pas a futures recerques sobre aquesta temàtica.

En la tesi, hem volgut fer un estat de la qüestió molt ampli, donat que és la primera que s'escriu a Catalunya centrada en estampació tèxtil amb una mirada transversal. En aquest sentit, hem estudiat la bibliografia editada a l'estranger, sobretot a França i

Anglaterra, per explicar els inicis i el desenvolupament de l'activitat durant els segles XVIII i XIX. En l'estat de la qüestió fem un repàs per la bibliografia sobre història, ciència, tècnica, art i disseny de l'estampació tèxtil de Catalunya i també altres països destacats per la seva producció i influència que exerciren, com França i Anglaterra.

Iniciem el recorregut pels primers testimonis i les generalitats de la història de l'activitat a Europa, passant per França, Anglaterra sobretot, i ens aproximem cada vegada més a la bibliografia que tracta la història de l'estampació a Catalunya. En segon lloc, ens ocupem de la historiografia sobre qüestions de caràcter científic i tècnic vinculades a l'estampació, en un trajecte per les especificitats de la química dels colorants, i per l'altra, per les principals eines de gravat, motlles i maquinària que s'empraven a l'època, així com els integrants de la secció de gravat de la fàbrica. Dediquem un tercer capítol als estudis sobre els principals actors i factors que intervenen en el disseny d'estampació. Tracem un recorregut per la historiografia del disseny d'estampació a Europa que ens permet conèixer els autors i tendències pròpies dels països que influencien en el disseny català, o bé que dissenyen per a L'Espanya Industrial. Tot seguit, analitzem la classificació tipològica o iconogràfica dels teixits estampats a Europa des del segle XVIII i fins a final del segle XIX. Això esdevé una eina en què ens basem a l'hora d'estructurar i elaborar un catàleg raonat dels estampats de *L'Espanya Industrial*: dissenys originals, mostres, mostraris, mocadors i peces de roba estampades, agrupats sota temes i tipologies comunes. Tota aquesta bibliografia és essencial per elaborar un catàleg raonat dels estampats de *L'Espanya Industrial*.

La principal complexitat d'aquesta tesi ha estat, com bé hem esmentat, la d'elaborar un catàleg de les obres de *L'Espanya Industrial* des d'una perspectiva d'història de l'Art, on hem hagut d'incloure també tot allò que és inherent a la producció dels estampats, la qual cosa requereix coneixements de diverses disciplines.

Hem estructurat el treball en tres blocs ben diferenciats, per oferir un bon document del què representa el procés d'obtenció del bé de consum. Això ens ha portat a recórrer a diverses fonts, tant documentació inèdita com a les obres pròpiament dites.

A Catalunya, i el cas de *L'Espanya Industrial* és paradigmàtic, s'ha tingut l'encert de conservar força arxius documentals d'empresa, juntament amb els productes que hi feien. És a dir, es disposa dels testimonis necessaris per fer una reconstrucció de la seva història. Això suposa un gran avantatge en comparació amb altres centres de producció d'Europa -com és el cas de les fàbriques de Mulhouse de la segona meitat del segle XIX-, on no s'ha conservat l'arxiu documental sencer de les empreses i sí els dissenys originals, teixits i mostraris.

Dins les fonts documentals de *L'Espanya Industrial* podem trobar l'arxiu administratiu i tècnic que conserven el MEPM (Museu de l'Estampació de Premià de Mar, a partir d'ara) i l'Arxiu Nacional de Catalunya (ANC, a partir d'ara). Els dos arxius reuneixen, per una banda, llibres majors de comptabilitat, reculls de correspondència, contractes, factures, registres d'accions, actes de la Junta General d'Accionistes, registres de personal, llibres de registre de vendes, entrades i sortides de materials, etc. I per l'altra, documentació tècnica, com registres de patents, quaderns tècnics i científics, formularis de colorants, registres de matèries primeres, descripcions de maquinària, patents d'invençions, etc.

Per a l'estudi de la història de *L'Espanya Industrial* hem consultat sobretot la documentació administrativa de la fàbrica, de què destaquen els documents de la Junta General d'Accionistes o Junta d'Inspecció i la correspondència enviada i rebuda. Aquests documents ens han aportat informació de com es gestionava la fàbrica, els plans de reestructuració, les crisis que van marcar aturades en la producció o bé la repercussió dels fets històrics i socials.

Amb la documentació de caràcter administratiu, veurem quines van ser les dificultats i reptes que va afrontar l'empresa per superar les successives crisis que es van presentar a l'època. En aquest sentit, les actes de les juntes d'accionistes, la correspondència interna i alguns documents editats per la mateixa empresa en deixen constància. Veurem com les vagues, els diversos moviments obrers, les epidèmies, les crisis polítiques, els esdeveniments històrics afectaren el funcionament de la fàbrica.

D'altra banda, tractarem esdeveniments que buscaven donar presència tant en l'àmbit nacional com internacional, com les exposicions i altres certàmens on concorria *l'Espanya Industrial*, on es van rebre diverses distincions i medalles. També detallem esdeveniments que sumaven prestigi a la fàbrica, com les visites reials i altres personalitats distingides, de què en ocasions es va editar teixits commemoratius de l'esdeveniment.

Dins el període modernista, dediquem una especial atenció al director gerent de la fàbrica, Macià Muntadas, qui va fer un pla de reestructuració i va apostar per innovar la maquinària. Muntadas, fill d'un dels fundadors, era un home actiu i amb pes dins la societat del moment, a més d'un destacat col·leccionista d'art. Durant la seva gerència, des de 1884, va saber imprimir un criteri propi, marcat per una atenta mirada a l'estranger amb un ampli coneixement de l'art i amb criteri per la tria dels dissenys originals.

El MEPM conserva documentació prèvia a la constitució de la societat anònima (de 1833 a 1847) i alguns documents posteriors que arriben fins la dècada de 1970, quan l'empresa ja estava en declivi. Amb tot, al MEPM manca la major part de la correspondència mantinguda durant la segona meitat del segle XIX. L'ANC ha conservat la major part de la documentació del segle XIX i XX, i en aquesta, es fa palesa la relació comercial que es mantenia sobretot amb l'estranger i els corresponsals de l'empresa. En les cartes enviades i rebudes es troben referències als viatges a l'estranger realitzats per la direcció, per anar a conèixer de primera mà les darreres novetats. Com que l'empresa va patir les conseqüències de la pèrdua de les colònies, i les seves vendes es van ressentir, va haver d'orientar-se de nou per fabricar un producte adreçat al mercat interior. El paper dels corresponsals va ser clau a l'hora de detectar els gustos de cada província o comunitat, i aquests detallaven amb tota precisió les demandes de la clientela per tal que es podés fabricar i enviar productes que gaudissin de major acceptació.

Un aspecte que cal tenir en compte també en la producció de la fàbrica és la competència. Era un assumpte d'especial interès de què els corresponsals i el mateix

director s'ocupaven, procurant que els dissenys dels teixits de *L'Espanya Industrial* s'avancessin als de les altres empreses i poguessin competir en preus. En aquest sentit, hem contrastat les col·leccions de l'Espanya Industrial amb les d'alguns fabricants contemporanis que es conserven al Museu d'Història de Barcelona i Museu de l'Estampació de Premià de Mar, per comparar la seva producció respecte la de *L'Espanya Industrial*.

En segon lloc, i ja en el camp de la tècnica, la correspondència mantinguda amb l'estranger ens permet conèixer quina maquinària s'adquireix i qui és el constructor, la data d'entrega i altres dades d'interès, alhora que posa de manifest l'interès de l'empresa per estar al dia de les darreres innovacions tecnològiques. Al seu temps, els quaderns on els tècnics de la fàbrica anotaven els assajos que feien amb la maquinària són una font d'informació valuosa, que dona a conèixer les dates d'incorporació de noves màquines que permetien treballar amb més colors. *L'Espanya Industrial* també va destacar per la introducció de nous teixits, de què destaquen algunes aportacions a l'època del modernisme. Alguns quaderns tècnics conservats al MEPM en deixen constància; l'èxit de la fàbrica depenia de la novetat dels seus productes. La documentació científica i tècnica inclou informació molt valuosa per contrastar l'interès de la fàbrica per incorporar les darreres novetats tecnològiques i científiques, en un procés constant de recerca i innovació.

Per al reconeixement de les tècniques d'estampació hem realitzat una inspecció visual de les peces, a partir de la qual hem pogut identificar les tècniques d'execució (tipus de maquinària i sistemes emprats), així com els colorants emprats (naturals o sintètics). Aquestes eines també són d'utilitat per fer una datació *postquem* de les peces. En alguns casos, per exemple, podem datar les robes pel nombre de colors que contenen, ja que aquests es podien incrementar a mesura que s'adquiria nova maquinària amb més cilindres d'estampació. En d'altres, podem datar les peces per la incorporació de noves màquines de gravat de cilindres d'estampació, com és el cas del pantògraf. La fàbrica comptava amb una secció de gravat de cilindres d'estampació, que va desaparèixer com a tal el 1887. Això va comportar la pèrdua de professionals residents a la fàbrica, alhora que obligava a adquirir cilindres d'estampació a l'estranger, situació que perdurà fins el

final del segle.

Pel que fa les seccions de química de la fàbrica, els formularis i quaderns de treball dels coloristes donen a conèixer les dates d'incorporació de nous colorants i descobriments científics, i ofereixen descripcions detallades dels processos a seguir per obtenir uns colors brillants i duradors.

Els formularis són quaderns on l'expert de la fàbrica anotava curosament les receptes per a l'obtenció i aplicació dels colorants, unes operacions complexes que requerien formació especialitzada i experiència. Aquests documents ens permeten resseguir el procés d'incorporació de nous colorants de síntesi en la fàbrica, conèixer el moment de coexistència de les pastes de colors d'origen natural i els nous colorants sintètics, i la progressiva substitució dels tradicionals pels de laboratori. Fou un procés llarg i progressiu que va començar a la dècada de 1950 i que va concloure els primers anys del segle XX. En alguns casos, també, podem fer una datació *postquem* a partir de la data en què es va utilitzar un determinat colorant a la fàbrica, com el colorant daurat que s'emprava a l'època del modernisme.

L'observació de les peces ens porta a obrir un debat sobre el disseny i el color. Observem que, amb la incorporació de nous colors al teixit, el disseny per netedat i presència en relació al color. Les teles monocromes de dècades anteriors presenten un detallisme i una precisió que a l'època del modernisme, per exemple, s'abandona a favor de la policromia.

En l'estudi del disseny a l'Espanya Industrial hi ha diversitat de temes a tractar, que hem dividit en dos grans blocs: un estudi sobre les generalitats del disseny a la fàbrica i un catàleg raonat de les obres més significatives.

Un aspecte important en el disseny d'estampació és la seva vinculació amb altres arts decoratives. Algunes arts aplicades a la indústria es relacionen amb l'estampació tèxtil o bé hi presenten moltes similituds. El cas paradigmàtic és el dels papers pintats per revestiment mural, que poden presentar uns motius exactes -els anomenats coordinats- o

molt similars als de les robes estampades, i que molt sovint empraven els mateixos motlles o tècniques per la seva fabricació. En aquest sentit, hem fet una estada al Musée des Arts Décoratifs de Paris per conèixer les obres de l'empresa francesa de papers pintats Leroy, fundada a mitjan s. XIX. Hem pogut consultar tots els mostraris de les col·leccions editades fins l'any 1903, on es veu un clar paral·lelisme entre la producció d'aquesta fàbrica francesa i *L'Espanya Industrial*, de manera que hem pogut constatar com l'empresa catalana seguia les tendències més innovadores, marcades des de París.

Pel que fa l'expansió de les tendències en estampació a d'altres països occidentals, hem tingut ocasió de fer una jornada d'estudi a l'International Cooper-Hewitt Museum de Nova York, on hem pogut observar les teles estampades a Massachussets a la segona meitat del segle XIX, i contrastar-les amb les de *L'Espanya Industrial*, trobant punts en comú amb les robes destinades a indumentària.

Com a novetat també, donem a conèixer dibuixants o estudis de disseny que varen participar a *L'Espanya Industrial*. A l'època del modernisme les tendències eren marcades des de França, i el mateix Macià Muntadas anava a visitar els estudis de disseny o dibuixants per adquirir els dibuixos originals. Veurem les tendències que se seguiren i els temes que es varen representar sobre teixit durant l'època.

En aquest capítol estudiem les vinculacions del disseny francès, sobretot, respecte la producció de la fàbrica, ateses les relacions que es mantenien amb aquests i la influència que va exercir el país veí en termes de disseny tèxtil. Hem fet un buidatge parcial de l'arxiu, sobretot de la correspondència, on destaca la que es mantenia amb els tècnics i dissenyadors estrangers, en què s'enviaven mostres de teixit o fragments de dissenys originals o bé es donaven instruccions donades als dibuixants des de la Direcció de la fàbrica. Aquestes darreres són especialment rellevants perquè donen informació inèdita que porta a fer atribucions i conèixer les demandes de la clientela, els termes en què es feien els contractes, el tipus de dibuix que es volia reproduir o gravar, les millores que es volia introduir, les condicions que s'imposava als dibuixants, etc. La fàbrica de *L'Espanya Industrial* va tenir, des del seu inici i fins l'any 1887, una secció de gravat i comptava amb dibuixants residents i externs, però al tancament de la secció el director

gerent va establir nous contactes amb dissenyadors i estudis de França, cosa que queda reflectida en la correspondència.

Els mostraris de teixits estampats de la fàbrica que conserva al MEPM i altres col·leccions contenen informació molt valuosa, un testimoni de les tendències que se seguiren i una eina de datació de les peces. Altres museus de Catalunya que conserven teixits estampats de *L'Espanya Industrial* són el Museu del Disseny, el Centre de Documentació i Museu Tèxtil de Terrassa, el Museu d'Història de Sabadell i el Museu de Terrassa, on hem pogut consultar-ne les col·leccions. Pel que fa les col·leccions particulars, cal destacar la que actualment conserva l'empresa valenciana Manterol, on es reuneix el major nombre de mostraris de *L'Espanya Industrial*. Aquesta col·lecció, pendent d'estudi, permet resseguir l'evolució de les tendències a *L'Espanya Industrial* durant dècades.

A la fàbrica es numerava les mostres de forma correlativa i la major part dels mostraris encara les conté, de manera que es poden vincular amb la correspondència i conèixer les sèries de teixits que s'estampaven. En alguns casos, hi ha inscripcions amb la data de gravat dels dibuixos o la temporada en què s'han editat.

Per a l'estudi del disseny, hem consultat també altres museus de l'estranger. Hem fet tres estades de treball al Musée de l'Impression sur Étoffes de Mulhouse (MISE, a partir d'ara), on hem pogut veure els teixits de *L'Espanya Industrial* que conserven en el Service d'Utilisation des Documents. El servei, obert a la consulta, té una col·lecció amb una mostra representativa dels teixits estampats a la segona meitat del segle XIX a diferents fàbriques de Mulhouse. Moltes d'aquestes obres tenen anotada la cronologia i la fàbrica de procedència, i en permeten establir la datació i conèixer les fàbriques on s'estampaven motius similars. Algunes mostres, fins i tot, són idèntiques a les robes de *L'Espanya Industrial*.

Durant les tres estades a Mulhouse hem pogut consultar una sèrie de documents inèdits: els quaderns de tendències que seguïen els dibuixants de l'època com a font d'inspiració, documents que recullen els debats sobre drets d'imatges dels dissenys

originals i, entre d'altres, fitxers amb dades sobre els dissenyadors registrats a França durant el segle XIX. Cal destacar que, en l'actualitat, no es coneix encara la producció de molts dibuixants de l'època del modernisme. És a dir, en aquests documents hi ha constància de quins eren els dissenyadors de l'època però encara no se'ls hi pot atribuir obres. En alguns casos, hem pogut vincular els noms de dissenyadors amb obres en concret, cosa que ens ha permès reconèixer l'estil d'alguns dissenyadors.

Per completar la documentació hem consultat també fonts orals. Les entrevistes més significatives han estat fetes a Esteban Rabadà, nét del principal dibuixant de la fàbrica - Joan Rabadà Vallbé-, i a les germanes de Narcís Rucabado, un representant que va estar més de 50 anys al servei de *L'Espanya Industrial*.

Per tal de classificar els teixits i establir tipologies comunes, ens hem basat en la classificació tradicional que adopta la historiografia, sobretot francesa i anglesa, on s'estableixen quatre grans grups temàtics: motius de caràcter vegetal, motius geomètrics, escenes figuratives i moviments artístics, entre els quals podem trobar el modernisme. Per a l'elaboració del catàleg, especialment, hem tingut en compte els criteris que apliquen Ernest Gombrich i Erwin Panofsky, sobretot per l'anàlisi iconològica i iconogràfica dels teixits. Els criteris dels dos autors ens han servit d'eines per interpretar les obres que contenen escenes figuratives, i que en alguns casos tenen com a font la literatura.

Durant aquesta època podrem trobar alguns dissenys que responen a les noves tendències del modernisme, però de forma puntual i discreta. En les cretones, robes emprades en la tapisseria, es pot trobar formes característiques del modernisme, on destaquen els elements florals. Les noves tendències, però, tenen poca presència en les robes per a indumentària. *L'Espanya Industrial* ofería els seus productes a la major part de l'estat, i s'adaptava a les demandes de la clientela. Sovint, també, va rebre crítiques per seguir en excés les tendències marcades des de França, en detriment del disseny autòcton.

A l'inici, es desconeixia l'autoria de la major part de les obres, així com algunes no tenien establerta una datació. En aquesta tesi, a partir de l'observació directa també hem establert atribucions, cercant aquells trets característics de cada autor que hem pogut documentar. Una altra via d'atribució ha estat la correspondència enviada pel gerent de la fàbrica, on encarregava el tipus de disseny, sovint amb especificacions de les mides i disposició dels motius en les peces i els seus colorits.

Finalment, fruit d'aquesta recerca, s'han detectat temes de debat a l'època que tenen relació amb els diferents camps d'estudi tractats, de què tot seguit citem alguns exemples. Hem pogut comprovar que durant l'època del modernisme la preservació dels drets d'imatge dels dissenys originals per a l'estampació generava polèmiques i debats, de la qual cosa en tenim constància en una querella interposada a *L'Espanya Industrial*. També hem pogut constatar que, amb la introducció de màquines amb capacitat per estampar un nombre més gran de colors, el dibuix de les teles perdia protagonisme respecte el colorit, un aspecte que es va criticar a l'època. D'altra banda, per bé que l'empresa durant l'època del modernisme comprava els dissenys originals sobretot a França, aquest fet era o bé valorat o bé criticat per la societat atès que no es corresponia a l'art autòcton, com també fou criticat l'afany de seguir constantment les novetats del país veí. També hem pogut comprovar que les preferències de la clientela variaven dins el mercat interior, depenent de les províncies o ciutats on es volien vendre, l'ús que es volia donar a les robes o bé a la classe social que les adquiria, i *L'Espanya Industrial* tractava de respondre a aquests gustos particulars. Aquests i altres exemples que es desenvoluparan en la tesi, en resum, evidencien novament que el disseny de l'estampació tèxtil dins *L'Espanya Industrial* estava estretament vinculat a la història d'una societat, a les descobertes científiques, als avenços tecnològics que s'hi produïren, i sempre supeditat als gustos particulars de la clientela, en bona part seduïda per la novetat.